

ДО ПРОБЛЕМИ ХАРАКТЕРУ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ ВЛАДИ В ЯПОНІЇ В ОКУПАЦІЙНИЙ ПЕРІОД (1945–1952)

Цололо С. В.

Розгромлення японського милітаризму у 1945 році та демократичні зміни у суспільстві, які призвели до істотного підриву всієї системи імператорської влади в Японії, актуалізували дослідження даного питання.

Виходячи з актуальності цієї теми, метою дослідження є визначення впливу політичних та соціальних змін на інститут імператорської влади в окупаційний період, на формування системи імператорської влади в Японії.

Виходячи з означеної мети роботи, автор ставить такі завдання: окреслити основні фактори, які вплинули на формування інституту імператорської влади, проаналізувати роль конституційної та суспільно-політичних реформ, їх вплив на ідеологію японського суспільства.

Цим питанням займалися такі відомі японські дослідники, як Янагіда Кунно, Сігео Кувахара, працям яких характерна направленість на ритуалізацію суспільно-політичного життя та тих проявів, які могли слугувати культивуванню поклоніння імператорові.

Такі західні дослідники, як П. Ветзлер, С. Лардж, К. Глак та С. Граубард, навпаки, підкреслюють “неполітичний” характер діяльності імператора як символу єдності нації.

Перші післявоєнні місяці для Японії стали періодом безперервного політичного та культурного шоку. Японія вперше в своїй історії опинилася в умовах справжньої свободи слова, друку, зборів. Були дозволені всі політичні партії, включно з комуністичною, профспілки, громадські організації (за винятком націоналістичних), були амністовані і звільнені політичні ув'язнені, місце яких у в'язницях зайняв верхній і частково середній шар військової, політичної та бюрократичної еліти. Дозволялося публічно критикувати не тільки генералів і міністрів, але й інститут імператорської влади і особисто імператора, який, на довершення збудованої картини, в своєму радіозверненні до народу публічно назвав “помилковою” офіційну концепцію божественного походження імператорського будинку¹.

У великій кількості стали публікуватись мемуари тих, що покаялися та викривали інших, на ходу переглядалася історія останніх десятиліть. У подальші роки це призвело до того, що в політичних і соціальних науках Японії, як мінімум, на півтора-два десятиліття встановилося панування авторів марксистської та ліво-ліберальної орієнтації, що стало природною компенсацією за їх вимушене мовчання з початку 30-х років.

Оскільки від відповідальності за військові злочини були звільнені імператор і бюрократія, від відповідальності був звільнений і японський народ. Це відповідало як настроям людей, так і вписувалося у рамки 9-ої статті Конституції Японії.

В перші післявоєнні роки під контролем американської окупаційної влади запроваджувався курс на викорінювання головних проявів мілітаризму та тенноїзму, на розвінчування міфів про “божественне” походження імператора та Японії.

Ці заходи знайшли своє відображення у Потсдамській декларації 1945 року², у директиві американської окупаційної влади від 15 грудня 1945 року про відділення синтоїстської релігії від держави³ та у Конституції Японії 1947 року⁴.

В Конституції імператору приділяється вісім статей, де монарх характеризується як “символ держави та єдності народу”. Треба підкреслити, що це положення ще не зустрічалося у конституціях інших держав.

В перші роки післяконституційної реформи це породило у деяких політиків та учених ілюзії, щодо того, ніби імператорська влада в Японії зникла з того часу, як імператор став зватися “символом”, і начебто державний устрій Японії, з цієї ж причини, вже не є монархією⁵.

Конституція Японії 1947 року, Потсдамська декларація 1945 року, директиви хоча й ознаменували собою якісно новий етап у розвитку інституту імператорської влади та суспільно-політичному житті країни, та все ж таки підривали релігійні коріння державного устрою, з одного боку, а з іншого, ці заходи надавали можливість, як і раніше, зображувати імператора духовним головою країни.

Окремо треба підкреслити роль імператора у справі припинення війни. Імператор ніколи раніше не висловлювався безпосередньо на нарадах, але на нараді, яка відбулася у присутності імператора 9–10 серпня 1945 року, він сказав наступне: “Ретельно про-

аналізувавши нинішню ситуацію, яка склалася у світі, так само як і внутрішнє становище нашої країни, – сказав імператор, – я дійшов висновку, що продовжувати війну важко. Я не стурбований тим, що стане зі мною, але хочу, щоб всі мої піддані були врятовані”⁶.

Однак, щодо причетності імператора Сьова до агресії Японії проти країн Далекого Сходу й Південно-Східної Азії існують різноманітні точки зору.

Так, на відміну від японських учених (С. Хонзо, М. Хане, С. Кітаока, М. Косака), серед західних учених переважає думка, що імператор Хірохіто брав активну участь у розробці експансіоністської політики (Е. Бер, П. Ветзлер, Г. Паслін, Д. Пергаміні).

Історик Г. Бікс, за допомогою аналізу й систематизації закритих документальних джерел, перший з західних дослідників дослідив біографію імператора Хірохіто та освітив його роль в проведенні жорстоких воєнних дій по захопленню Маньчжурії й бомбардуванню Перл-Харбору, участь імператора в розробці військово-політичної стратегії⁷.

Не дивлячись на різноманітні позиції з цього приводу, все ж таки залишається достовірним те, що саме Хірохіто запропонував армії й флоту припинити опір і здатися на милість переможця. Досі невідомо справжню цифру самогубств, які були скоєні у цей день у країні й на фронтах японцями, що побажали кров’ю змити ганьбу, пов’язану з нездатністю “виконати свій борг перед імператором”. Біля воріт імператорського палацу в Токіо військові й цивільні особи стрілялися або розрізали собі живіт у ритуальному характері⁸.

Необхідно зауважити, що коли завершувалася друга світова війна, єдиною умовою, яку поставили японські правлячі кола, намагаючись домовитись про свою згоду на капітуляцію, було те, що переможці збережуть недоторканим імператорський трон та особу японського імператора Хірохіто. І це не випадково тому, що у збереженні імператорської влади правлячі кола країни вбачали тоді головну гарантію утримання свого панування та запобігання революційного вибуху в країні.

Про появу серед японського народу настроїв щодо скинення імператорської влади свідчили перші виступи японських комуністів, які повиходили з-за ґрат та підпілля і опублікували через три

місяці після капітуляції країни програму конституційної реформи, першим пунктом якої була вимога ліквідації імператорської влади та передача суверенітету народу в особі демократичного однопалатного парламенту⁹.

Однак в гострій боротьбі, яка розгорнулася по цьому питанню в політикумі країни, перемогу одержали поборники монархічного устрою, в особі правлячих консервативних кіл. Вони виявились сильнішими від їх ще слабких супротивників – прибічників ліквідації монархії. Кінець боротьби обумовив той факт, що американська окупаційна влада в особі представника штабу генерала Макартура вже в перші місяці окупації взяла курс на збереження в Японії імператорської влади, як запорука впровадження інтересів правлячих кіл США та спільності боротьби проти революційного демократичного руху в країні.

Про це свідчив проект нової японської конституції, який був підготовлений штабом Макартура та покладений в основу проекту конституції, який було схвалено японським урядом та затверджено парламентською більшістю. Основне політичне значення цього проекту складалося не стільки в тому, що він передбачав значні зміни у формах державного устрою Японії, скільки в тому, що, не дивлячись на всі ці зміни, він зберігав базу колишньої державної системи – монархію.

Взявши під захист імператора, окупаційна влада США, також, як і правлячі консервативні кола Японії, намагалась забезпечити стабільність японської державної політики та попередити подальше зростання антифашистських, антимілітаристських революційних настроїв в країні.

Отже, основу традиціоналізму – імператорську владу – було збережено як символ держави.

Треба підкреслити, що текст післявоєнної Конституції був складений американськими юристами зі штабу окупаційних військ (хоча й з урахуванням думки японських правознавців й політиків). Це обумовило появу, час від часу, в політичних колах країни вимог переглянути Конституцію й додати їй “суто національного” характеру.

Таким чином, післявоєнний устрій держави був продиктований об’єктивною зовнішньою та внутрішньою необхідністю.

Не дивлячись на той факт, що імператорський трон не було зліквідовано, американський окупаційний уряд здійснював політику

викорінювання головних проявів тенноїзму та розвінчування міфів про “божественне” походження імператора Японії та самої країни.

Для здійснення цієї мети було організовано ряд заходів, серед яких треба назвати відречення імператора від “божественного” походження, демократичну реформу освіти, за якою було скасовано “моральне виховання” в дусі шанування імператора, та прийняття нової конституції у 1947 році¹⁰.

Післявоєнна конституційна реформа, а також інші реформи державної та політичної структури Японії, які було впроваджено під тиском міжнародної громадськості та прогресивних сил країни, істотно змінили вигляд японського державного механізму.

Згідно нової конституції 1947 року з абсолютної монархії Японія перетворилася на конституційну монархію, в структурі якої прерогативи імператорського будинку виявились досить скороченими, а роль імператора у державних справах стала інакшою, ніж була раніше.

Таким чином, конституція відвела імператору роль англійського монарха – “царювати, а не правити”, у такий спосіб імператор уособлював історичну спадкоємність у розвитку держави та непорушність його засад.

В окупаційній політиці у відношенні Японії можна відзначити два періоди:

а) 1945–1947. Під час першого періоду, що тривав два роки, здійснювалися основні завдання окупації: знищення військової сили Японії, проведення демократичної політики та реформ по перебудові соціальних й економічних органів країни.

б) 1947–1952. Під час другого періоду в політиці американської окупаційної влади визначився поворот до згорання багатьох напрямків демократичної перебудови Японії.

Вже у квітні 1946 року до штабу генерала Макартура надійшов таємний наказ від Комітету координації іноземних, військових та морських справ у Вашингтоні, в якому зазначалось про небезпеку укріплення позицій комуністів, у разі встановлення в Японії республіки, а також надавались інструкції щодо збереження імператорської системи: “таємно сприяти популяризації особи імператора не як істоти божественного походження, а як просто людини”¹¹.

Все це сприяло тому, що відразу ж після прийняття конституції у 1947 р. правлячі кола розгорнули масову ідеологічну кампанію

за збереження засад імператорської системи, розглядаючи демократичні реформи лише як тимчасову зміну, маючи намір відразу ж приступити до перевтілення демократичних змін в системі державної влади та інтерпретувати їх в дусі довоєнних позицій.

В процесі обмірковування цього питання на засіданні парламенту прем'єр-міністр Сігеру Йосіді заявив, що нове положення про “імператора – символ держави та єдності нації” збігається з раніше закріпленим у свідомості японського народу уявленням про те, що імператор символізує собою японську державність, та не суперечить традиційним засадам монархічного правління в державі як “таке, що виникло шляхом формування японської держави”¹².

В перші післявоєнні десятиліття в якості одного з ідеологічних феноменів в Японії виступили історичні теорії прихильників традиційної “філософії історії”, яка була представлена діячами довоєнної кіотської школи. Падіння ідеологічної доктрини, в результаті поразки у війні японського милітаризму, обґрунтуванню якої вони присвятили свої наукові праці, спростовувало побудовану ними ж картину історичного розвитку, було сприйнято як прояв недоведеності напрямку історичного руху, ілюзорності історичних прогнозів¹³.

З весни 1946 року розпочалась діяльність по відновленню престижу імператора та пристосування його до нової ролі в нових обставинах, яка запроваджувалась урядом. Відомий американський журналіст Марк Гейн, після того як він став свідком масової істерії під час першої зустрічі імператора Хірохіто зі звичайними японцями 26 березня 1946 року, зазначив, що “це був надзвичайний день, бо я своїми очима спостерігав політичну реставрацію в дії. Суть існування імператора як божества було ліквідовано в день капітуляції. Нині група мудрих, проникливих людей, які оточували імператора, склали новий міф – міф про демократичного монарха, який піклується про свій народ...”¹⁴

Головним напрямком відродження тенноїзму в перші повоєнні часи був рух за відновлення синтоїзму в якості державної релігії.

Оскільки синтоїзм завжди ставив наголос не на догматичний, а на ритуальний аспект, то збереження після поразки у війні багатьох звичаїв синтоїзму, які слугували розповсюдженню в народі культу імператора та милітаристських шовіністських настроїв, розглядалось синтоїстськими діячами, як безумовна гарантія успішного втілення відродження політичної ролі синтоїзму.

В документі, який був підготований Синтоїстським комітетом публікацій для 9-го Міжнародного конгресу історії релігій 1958 року, зречення імператора від “божественного” походження розцінювалось лише як зміна зовнішнього засобу, яке не торкалось духовних засад синтоїзму, оскільки не відбулося великих змін у містичних звичаях імператорського палацу та храмового синто.

З цього приводу треба підкреслити, що однією з визначних особливостей синтоїзму є те, що форми синтоїстської віри необмежені догматами та священними настановами і репродукуються засобами традиційних ритуалів, тому і рани, які були нанесені цією зміною, не є глибокими до того часу, поки не відбудеться великих змін у здійсненні релігійних ритуалів.

Отже, оскільки імператор, який формально виступав як приватна особа, фактично продовжував здійснювати ритуальні звичаї як першосвященник національної релігії Японії, після його зречення від “божественного” походження все ж таки залишався хоронителем та символом традиційної духовної культури.

Разом з тим, після завершення окупації Японії у 1952 році, імператор став прилюдно виступати як символ незалежної Японії. Кульмінацією зусиль у даному напрямку став “перший бум імператорської родини”, який почався церемонією повноліття та вступу до сану спадкоємного принца Акіхіто у 1952 році, коли синтоїстському звичаю було надано офіційний статус. З цього моменту молодий кронпринц повинен був виступати символом відродження Японії.

“Символічна” монархія, використовуючи цей бум, стала знову завойовувати соціальну опору населення. В результаті чого було майже подолано кризу імператорської системи, яка виникла в перші післявоєнні роки¹⁵.

Письменник С. Міура відзначав, що “які б недоліки Конституція японської держави не мала, але в частині символічної монархії в ній все гаразд. Втратити цю саму монархію було б неправильно”¹⁶.

Головним напрямком діяльності керуючих кіл щодо реанімації культу імператора був ідеологічний вплив на свідомість населення.

Особлива увага приділялась відновлюванню ролі традиційних культурних цінностей, реформам у сфері освіти,

створюванню необхідної суспільної думки за допомогою засобів масової інформації.

У зв'язку з укладенням японо-американського “договору безпеки”, який відзначив завершення окупації держави, частіше стало підійматись питання щодо відродження націоналізму. Після того, як було скасовано обмеження, яке було накладено окупаційною владою, пожвавлення традиційної японської культури та гостре посилення уваги до класичних форм національної культури було використано владою для пробудження націоналістичних настроїв серед населення.

В результаті проведених нами досліджень, характер імператорської влади в Японії в окупаційний період можна визначити як процес форсованої зміни політичних, економічних та соціальних структур, ідеології, етики і способу життя, що відбувалися в ній у напрямку часткової або повної відмови від традиційних, суто національних цінностей і ухвалення (також часткового або повного) цінностей, пануючих в іншій країні – США. Тобто вважалось, що американська система політичних, економічних і соціальних інститутів, система цінностей, спосіб життя тощо є універсальними і рівноприйнятними для всіх країн світу, зокрема і для Японії.

Американською окупаційною владою здійснювався пошук гнучкіших і більш дієвих форм подолання національних особливостей, тому що досвід форсованої американізації в Японії після 1945 року наочно показав як її сильні, так і слабкі сторони, зокрема нездатність до кінця зруйнувати вкорінене в традиційне суспільство і навіть виникнення з часом необхідності її часткового зживання.

Післявоєнний розвиток інституту імператорської влади Японії свідчить про значні адаптаційні можливості японського суспільства, його здатності відносно швидко пристосовуватися до нових суспільних відносин, де слід зазначити, що при здійсненні перетворень, що демократизують, американська адміністрація визначила об'єктивні потреби японського суспільства й вибрала таку методику, що забезпечила сприятливу реакцію японського суспільства.

¹ *Сила-Новицкая Т. Г.* Культ императора в Японии: мифы истории доктрина политика. – М.: Наука, 1990. С. 167.

² Потсдамська декларація 1945 року. <http://www.juristy.ru/kon-spekt/engovlaw/engovlaw6.htm>

³ Директива американської окупаційної влади від 15 грудня 1945 року про відділення синтоїстської релігії від держави. <http://www.juristy.ru/konspekt/engovlaw/engovlaw6.htm>

⁴ Конституції Японії 1947 року. http://asiapacific.narod.ru/countries/japan/constitution_of_japan.htm

⁵ *Латышев И. А.* Конституционный вопрос в послевоенной Японии. М., 1959.

⁶ *Asahi Evening News.* 07.01.1989.

⁷ *Бикс Г.* Хирохито и создание современной Японии. – М., 2002.

⁸ Стаття «Хирохито» // опубліковано на сайті <http://www.japan-today.ru/encyclopaedia/s35.shtml>

⁹ *Латышев И. А.* Конституционный вопрос в послевоенной Японии. М., 1959.

¹⁰ *Kodansha encyclopedia of Japan: In 9 v.* – Токуо, 1983. – V. 1–9.

¹¹ *Молодяков В. Э., Молодякова Э. В., Маркарьян С. Б.* История Японии. XX век. М, 2006.

¹² *Gluck C., Graubard S.* Showa. The Japan of Hirohito. Norton, 1992.

¹³ *Минобэ Тацукити.* Гикай сэйдзи-но кэнто (Изучение парламентаризма). Токио, 1927.

¹⁴ *Развивающиеся страны в современном мире. Единство и многообразие.* М., 1983.

¹⁵ *Латышев И.А.* Роль императора в системе господства правящих кругов Японии // *Правящие круги Японии: механизм господства.* Сб. статей. – М.: Наука, 1984. с. 176.

¹⁶ Бунгэй сյондзю – 1993 – №7, с. 14 Цит. за: Япония о себе и мире. 1994 – №1, с.15.

ЛІТЕРАТУРА

Директива американської окупаційної влади від 15 грудня 1945 року про відділення синтоїстської релігії від держави. <http://www.juristy.ru/konspekt/engovlaw/engovlaw6.htm>

Конституції Японії 1947 року. http://asiapacific.narod.ru/countries/japan/constitution_of_japan.htm

Потсдамська декларація 1945 року. <http://www.juristy.ru/konspekt/engovlaw/engovlaw6.htm>

Kodansha encyclopedia of Japan: In 9 v. Tokyo, 1983. – V. 1–9.

Косака Масааки. Рэнки-но имито соно юки ката (Смысл и направление развития истории). Токио, 1954.

Кувахара Сигэо. Има тэнносэй то ясукуни мондай-о мэгуттэ (По поводу проблемы императорской системы и храма Ясукуни). – Тэнносэй то нихон сюкё (Императорская система и японская религия). Токио, 1985.

Минобэ Тацукити. Гикай сэйдзи-но кэнто (Изучение парламентаризма). Токио, 1927.

Бикс Г. Хирохито и создание современной Японии. Москва, 2002.

Латышев И. А. Конституционный вопрос в послевоенной Японии. Москва, 1959.

Латышев И. А. Роль императора в системе господства правящих кругов Японии // Правящие круги Японии: механизм господства. Сб. статей. Москва, 1984.

Молодяков В. Э., Молодякова Э. В., Маркарьян С. Б. История Японии. XX век. Москва, 2007.

Развивающиеся страны в современном мире. Единство и многообразие. Москва, 1983.

Сила-Новицкая Т. Г. Культ императора в Японии: мифы истории доктрины политика. Москва, 1990.

Статья “Хирохито” // опубликовано на сайте <http://www.japan-today.ru/encyclopaedia/s35.shtml>

Behr E. Hirohito: Behind the Myth. N. Y., 1990.

Bergamini B. Japan's Imperial Conspiracy: How Emperor Hirohito Led Japan Into War Against the West. Volume 1, Book 1. The Edwin Mellen Press, 2006.

Gluck C., Graubard S. Showa. The Japan of Hirohito. Norton, 1992.

Kitaoka Sh. Diplomacy and the Military in Showa Japan. N. Y., 1990.

Kosaka M. The Showa Era (1926–1989). N. Y., 1990.

Large S. Emperor Hirohito and Shōwa Japan: A Political Biography. Routledge, 1992.

Passin H. The Occupation – Same Reflection. N. Y., 1990.

Wetzler, P. Hirohito and War: Imperial Tradition and Military Decision Making in Prewar Japan. University of Hawaii Press, 1998.